

leiders mede aan dit evenwichtsgevoel. Zij beschikten over een bijzonder zintuig waardoor zij in een bredere kring levende gevoelens konden waarnemen en vervolgens politiek gebruiken. De zorg om het nationale is echter in Nederland altijd — met uitzondering van de Tweede Wereldoorlog — de preoccupatie geweest van een betrekkelijk kleine groep intellectuelen. Maar *waarom* is dat nu zo (deze vraag smeekt trouwens om een vergelijkend perspectief, een bezwaar dat overigens het *hele* project aankleeft): die vraag kan alleen beantwoord worden door vanaf het begin zowel de 'nationaliseerden' als zij die 'genationaliseerd' moesten worden in het onderzoek te betrekken. Het merkwaardige is dat Van Ginkel zich hiervan wel bewust lijkt te zijn, maar desondanks voor deze eendimensionale aanpak gekozen heeft.

Zoals gezegd heeft de auteur veel werk verzet. Zeker de laatste vier hoofdstukken, waarin Van Ginkel de naoorlogse periode bespreekt tot en met de kleine hausse van publicaties in de eerste helft van de jaren negentig over de toekomst van Nederland in een 'ontgrensd' Europa, geven een bruikbaar overzicht van het denken over een Nederlandse identiteit. Een enkele maal heeft Van Ginkel de neiging zijn wetenschappelijke distantie wat te verliezen. Zo vind ik dat de Rotterdamse hoogleraar staats- en bestuursrecht Couwenberg, die al in het begin van de jaren tachtig de thema's van de nationale identiteit en etnische minderheden op een enigszins gerucht makende wijze aanroerde, meer polemisch gekritiseerd dan als fenomeen geanalyseerd wordt. De vraag of Couwenberg 'zijn tijd vooruit' was, of juist beter dan zijn collegae-wetenschappers luisterde naar de 'onderbuik', het 'hart' of welke normatieve metafoor men ook verkiest, van de Nederlandse samenleving, is een voorbeeld van het bredere probleemgebied dat ik boven reeds noemde. Mijns inziens maakt Van Ginkel zich er hier met een braaf, want sociaal wenselijk standpunt vanaf: 'zolang men 'de' eigen cultuur niet verabsoluteert en openstaat voor de *culturele contextualiteit van het eigen vooroordeel* (cursivering van mij), hoeft een stereotiepe beeldvorming geen onoverkomelijke bezwaren op te leveren' (273). Men heeft Couwenberg wel de Archie Bunker van de academische wereld genoemd; hier lijkt echter zijn niet minder legendarische schoonzoon aan het woord. Wie bereid is verder te kijken dan deze gelukkig dun gezaaide studeerkamerwijsheden, heeft een mooi overzicht van ruim twee eeuwen denken over wat Nederland(s) is en behoort te zijn.

Hans Righart

A. H. Crijs, *Van overgang naar omwenteling in de Brabantse land- en tuinbouw 1950-1985. Schaalvergroting en specialisatie* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1998, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland X; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact Tilburg, 1998, 255 blz., ISBN 90 70641 57 7).

Inmiddels is de eenentwintigste eeuw aangebroken en hebben we het, als de periode 1950-1985 ter sprake komt, over de vorige eeuw. Dat neemt echter niet weg dat dit tijdvak erg dichtbij het heden ligt en dat heeft als voordeel voor een ieder die zich hiermee bezig houdt, dat aan deze periode relatief weinig aandacht is besteed door historici. Zeker de agrarische geschiedenis van na 1950 is tot nu toe grotendeels aan de aandacht ontsnapt. De laatste tijd zijn vooral boeken over de landbouw in de zeventiende, achttiende, negentiende en begin twintigste eeuw verschenen. Bielemans overzicht van de geschiedenis van de landbouw in Nederland houdt in 1950 op. De Wageningse school en andere historici moeten hun bakens nog verleggen. Elk boek dat nu verschijnt over de landbouw in de periode na 1950 is dus haast per definitie

een verrijking binnen de geschiedschrijving. Daar komt nog bij dat de auteur zijn sporen reeds verdiend heeft op het gebied van de agrarische geschiedenis en een grote kennis heeft van de agrarische ontwikkelingen in Brabant na 1950 en daarvoor.

Hoewel Crijns zich dus met het verleden bezighoudt, is hij geen historicus, althans hij is niet als zodanig opgeleid. Hij studeerde in Wageningen nog voordat Slicher van Bath de afdeling agrarische geschiedenis oprichtte en de eerste *A.A.G. Bijdrage* was verschenen. Een groot deel van zijn leven (1952-1983) was Crijns werkzaam als landbouwconsulent voor Midden-Brabant en als provinciaal hoofdingenieur-directeur voor de landbouwvoorlichting. Zijn verhaal is in feite een ooggetuigeverslag. Hij vertelt het van binnenuit; hij vertelt het zoals geen historicus het zou kunnen vertellen. Hij gebruikt bronnen waarover een historicus niet zo makkelijk kan beschikken. De Brabantse boeren zijn soms haast tastbaar aanwezig in zijn boek. Sommige boeren traden zelfs direct als informant op. Dat maakt zijn boek levendig en interessant. Zijn boek is bovendien van belang omdat hierin de problemen waar de boeren nu voor staan (mest, varkenspest) in historisch perspectief worden geplaatst. Die problemen zijn niet zomaar ontstaan en het is voor een ieder die zich hiermee bezighoudt nuttig dit boek eens ter hand te nemen.

Zijn boek, waarop hij is gepromoveerd, valt in drie delen uiteen. In deel I beschrijft hij de ontwikkelingen tussen 1930 en 1950. Dit deel vormt de opmaat van de rest van het boek en neemt niet meer dan een fractie van het geheel in beslag. Deel II is getiteld: 'Overgangstijd tussen 1950 en 1960'. Aan deze periode besteedt Crijns relatief weinig aandacht. De nadruk ligt op de periode 1960-1985 in deel III, de periode waarin volgens Crijns de omwenteling plaatsvond. In die vijftien jaar werd alles anders. In die periode, aldus Crijns, wierpen de boeren in Brabant definitief het stigma van achterlijk en traditioneel van zich af. De Brabantse boeren werden toen ondernemers. In die tijd ging het dus erg hard in Brabant, sneller dan elders, zoals bijvoorbeeld Gelderland, de provincie waarmee Brabant het beste vergeleken kan worden. Deze veranderingen werden gekenmerkt door een groeiende productiviteit, een toenemende specialisatie, schaalvergroting en een afnemende beroepsbevolking in de landbouw. Deze ontwikkeling wordt mooi zichtbaar in de ontwikkelingen binnen de varkenshouderij: in 1960 waren er bijna 30.000 varkenshouders met gemiddeld 22 varkens per bedrijf, in 1985 waren er ongeveer 9.100 varkenshouders met gemiddeld 537 varkens per bedrijf. Het boek is een feitelijk verslag van de gebeurtenissen, waarop weinig aan te merken is.

Kritiek is natuurlijk wel mogelijk. Een nadeel van een studie waarin een recente periode bestudeerd wordt, is dat er te weinig afstand genomen kan worden, omdat men de tijd zelf heeft meegemaakt. Maar Crijns heeft niet alleen de periode zelf beleefd, hij is ook nauw betrokken geweest bij de ontwikkelingen in de Brabantse landbouw. Hij stond, zoals hij zelf zegt, er middenin en hij verwonderde zich over de ontwikkelingen. Daardoor blijft hij teveel bij de feitelijke gebeurtenissen hangen en stelt hij te weinig vragen en verklaart hij de ontwikkelingen onvoldoende. Waarom Brabant? Wat maakte Brabant anders dan andere provincies? Vast niet de persoonlijke instelling van de Brabantse boer, zoals Crijns ergens oppert. Evenmin wil ik geloven dat het gunstige ontwikkelingsklimaat in Brabant van groot belang is geweest bij de ontwikkelingen, althans waarom zou dat gunstiger geweest zijn dan elders in Nederland. Temeer wil ik dat niet geloven, omdat niet wordt uitgelegd wat dat gunstige klimaat inhield. Ook de mededeling dat de Brabantse boeren vroegtijdig gebruik maakten van financieringsmogelijkheden wordt niet verder uitgewerkt. Hij doet natuurlijk op de ontwikkeling van de coöperatieve kredietverlening, maar deze wordt niet of nauwelijks genoemd.

Het zijn vooral de boeren uit Brabant zelf die het goed hebben gedaan en dat is wat Crijns ons wil laten weten. Daaruit blijkt ook zijn betrokkenheid. Het beeld dat hij schetst is daarom wat eenzijdig. Dat blijkt eens te meer uit de wijze waarop hij de milieubeweging, die zich in die

tijd begon te roeren, heeft neergezet. Deze had de boeren niet goed begrepen, bovendien hadden ze weinig kennis van zaken, aldus Crijns. Hoe dicht hij op zijn tijd zit en hoe weinig afstand hij heeft genomen van zijn onderwerp blijkt tevens uit zijn oordeel over de landbouw van voor 1950. Voor 1950 leefden de mensen nog in eenvoud. De boer was vroeger een content mens die met zijn gezin de kost verdiende. Hij was 'behouder' van het erfgoed der vaders met de daarbij behorende tradities. Dat het na 1950, maar vooral na 1960 zo goed ging, had alles te maken met deze remmingen. Daardoor was er een bom van opgekropte energie ontstaan, die na 1950 barstte, zodat Wim Kok in 1996 tijdens de viering van het honderdjarig bestaan van de NCB van een *Landwirtschaftswunder* kon spreken. Dit beeld van de landbouw van voor 1950 is echter een karikatuur van de historische werkelijkheid.

Dat is de voornaamste kritiek op zijn boek. Minder erg, maar wel storend, is het ontbreken van duidelijke kaarten. Ook is het niet altijd duidelijk wat zijn bronnen zijn. Desondanks is zijn boek, dat prachtig is uitgegeven met vele mooie foto's en bovendien helder is geschreven, een aanwinst voor agrarisch historisch Nederland.

Paul Brusse

M. Hertogh, J. Peet, *Werk aan uitvoering. De geschiedenis van de Bedrijfsvereniging voor de bouwnijverheid en het Sociaal fonds bouwnijverheid 1952-1997* (Amsterdam: NEHA, 1999, 259 blz., ISBN 90 5742 026 0).

Hoe was de uitvoering van de sociale wetgeving in de Nederlandse bouwnijverheid in de periode 1952-1997 georganiseerd? De Bedrijfsvereniging voor de bouwnijverheid en het Sociaal fonds bouwnijverheid (SFB) hadden de verstrekking van uitkeringen en de begeleiding naar werkhervatting voor zieke, werkeloze en arbeidsongeschikte bouwvakkers ten doel. Deze instellingen werden in 1952 opgericht. Vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers uit de bouwnijverheid werkten in deze organisaties samen om de sociale wetten voor deze bedrijfstak uit te voeren.

Het SFB gaf aan het Nederlands economisch historisch archief (NEHA) opdracht voor een historisch onderzoek. Aanleiding vormden de ingrijpende wijzigingen van de sociale zekerheid in 1997. De auteurs maken na een voorgeschiedenis van het einde van de negentiende eeuw tot 1952 een chronologische indeling in drie hoofdstukken: 1952-1976, 1977-1990, 1990-1997. Elk hoofdstuk heeft een notenapparaat. Het eerste hoofdstuk beslaat ruim de helft van het tijdvak 1952-1997, maar komt er met een derde van de pagina's bekaaid af.

De bouwnijverheid staat vanouds bekend om haar slechte arbeidsomstandigheden. Er zijn in de bouw veel ziektegevallen, ongevallen en er is veel (tijdelijke) werkloosheid. De bouw heeft een voortdurend wisselende werkplek. In de wintertijd of bij slecht weer kan vaak niet gewerkt worden. Daarnaast is de bouw erg conjunctuurgevoelig.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw komen er geleidelijk wettelijke regelingen om bouwvakarbeiders financieel te steunen in geval van ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Tot 1920 echter is de sociale zekerheid een marginaal verschijnsel. Met de opkomst van de naoorlogse verzorgingsstaat wordt de sociale wetgeving verder uitgebouwd. Tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw breidt het sociale zekerheidsstelsel zich sterk uit. Met de economische depressie komt in deze periode echter een ommakeer. De kosten van de sociale zekerheid worden te hoog gevonden en er komt aandacht voor het terugdringen ervan. Er worden projecten ontwikkeld voor veiliger werkomstandigheden, vermindering van